

A magyar történeti statisztika talán leglátványosabb kiadványa Illyefalvi I. Lajos a *Székesfőváros múltja és jelene grafikus ábrázolásban*. E munka több, mint 200 lapon közel 1000 grafikont és térképet tartalmaz az akkor hatvan éves város legfontosabbnak ítélt statisztikai adatai segítségével. A lenyűgöző kiadványt minden olvasó figyelmébe ajánlhatjuk. E munka ihlette a jelenlegi összeállítást is. Válogatnunk kellett az adatokat, ugyanakkor ki is terjesztettük a vizsgálódást, egyrészt az 1933 utáni időkre, másrészt az akkori szerzők által

érdektelennek ítélt korábbi adatokra. Grafikonjaink egyrésze pedig számított eredményeken alapul.

Az alábbiakban néhány grafikon és táblázat Budapest kulturális értelemben vett világvárossá válását mutatja be.

A grafikonkészítés természetes korlátja, hogy 1950-ben számos települést csatoltak Budapesthez, így az igazán hosszú idősoros adatok csak néhány esetben értelmezhetők.

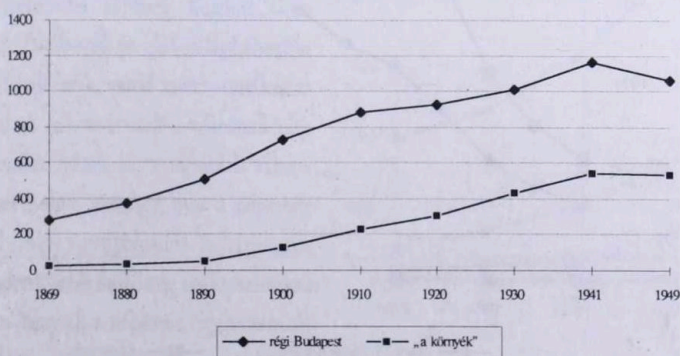
Első táblázatunk a népességszám növekedését mutatja. A görbe két szempontból figyelemre méltó:

Nagy Péter Tibor

Budapest a művelődésstatisztika tükrében

77
K É K

Budapest és környékének népességnövekedése

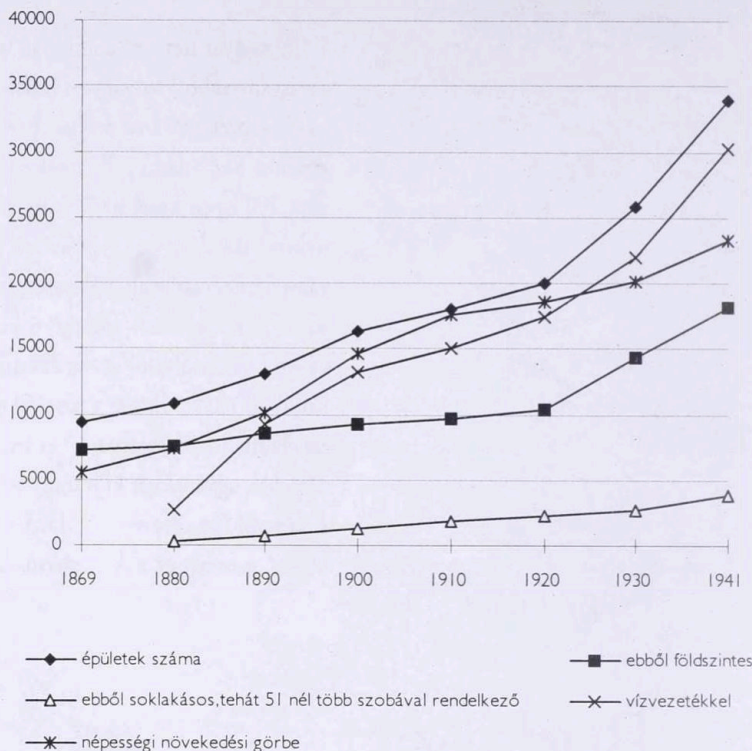
Először is növekedésének üteme szembeötlő – hiszen Budapest népessége 1869 és 1920 között 3,3-szeresére nőtt. A világvárosok között, Európában a vezető szerepet tölti be: 1870-ben még csak a 17-ik legnagyobb város, 1900-ban már viszont a 8. helyre kerül a kontinensen, leghagyva például az eredetileg jóval jelentősebbnek számító Madridot vagy Nápolyt. (Egyébként az 1800 és 1870 közötti 4,17-szeres növekedésben is csak Manchester, Birmingham, Liverpool, Glasgow előzte meg.)

A másik mozzanat, Budapest ösztönző hatásának mértéke az agglomeráció fejlődésére. Az első világháború végéig tizenöt-szörösére nő az agglomeráció! Budapest növekedési üteme később lassul, a környéké viszont még gyorsul is.

Budapest épületállományának városiasodása

E grafikonok Budapest modernizálódását az épületállomány vizsgálatában

Az épületek száma minden évtizedben jelentősen nő. A két világháború között a leggyorsabb a növekedés. Ennek magyarázata, hogy 1920 előtt elsősorban a nem földszintes házak száma gyarapodott. (Az összepépítésszám és a földszintes házak száma közötti távolság 1869 és 1920 között láthatóan gyorsan nő.)

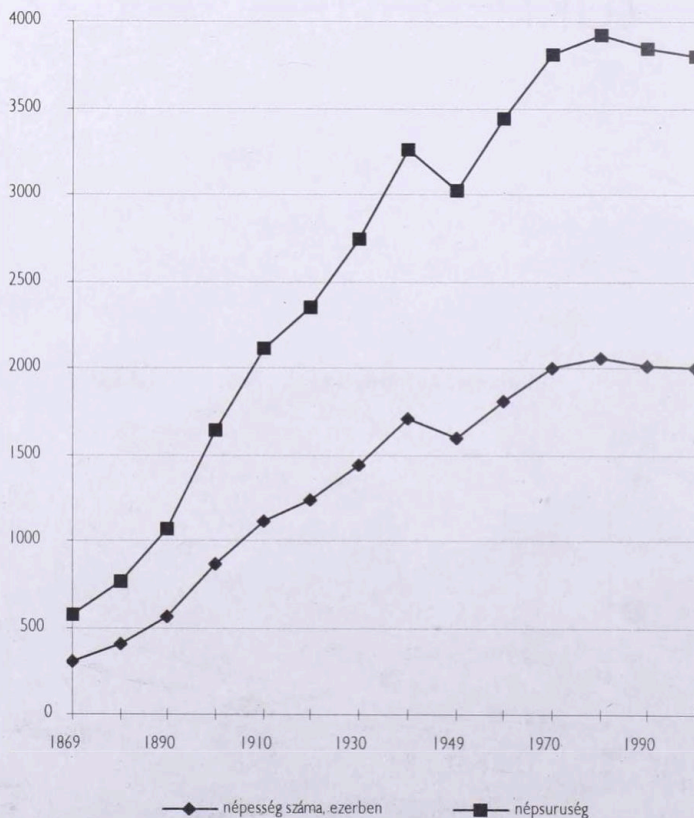

78
K É K

A világvárossá válás főszereplői tehát a többlakásos házak. (A legnagyobbak – az ötven szobánál többel rendelkezők növekedését külön is mutatja a grafikon.)

Népességnövekedés és népsűrűség

E grafikonunk 1990-től visszatekintően a mai Budapest népességszámát és népsűrűségét mutatja.

A világváros kulturális sokszínűsége

1. A családi állapot sokszínűsége

Figyelemreméltó, hogy míg országos viszonylatban felnőtt férfiak 73 %-a házasságban élt, addig Budapesten csak 54-56%-os, azaz sokkal nagyobb a hagyományos családon kívül élő felnőtt férfiak száma.

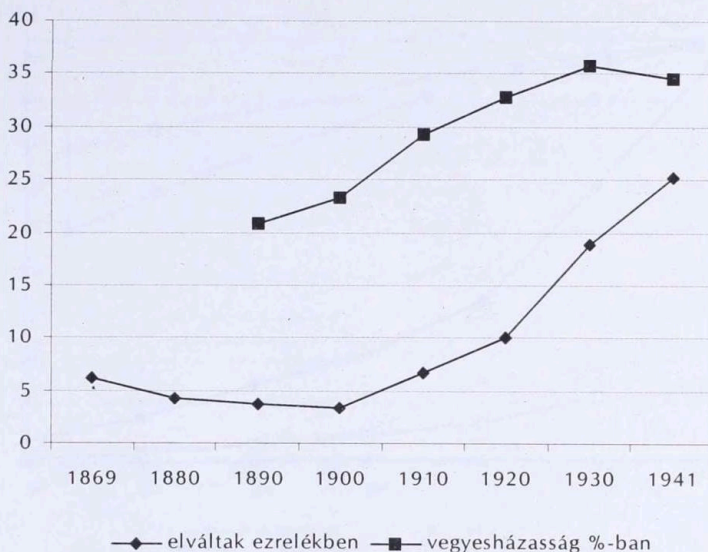
A modernizáció következő alapvető mutatója az elváltak számának növekedése: számuk a második világháborúig megötszöröződik.

A családi kötelek, illetve a házastársválasztás eltérését a tradicionalitástól, mutatja a vegyes házasságok nagy előretörése is.

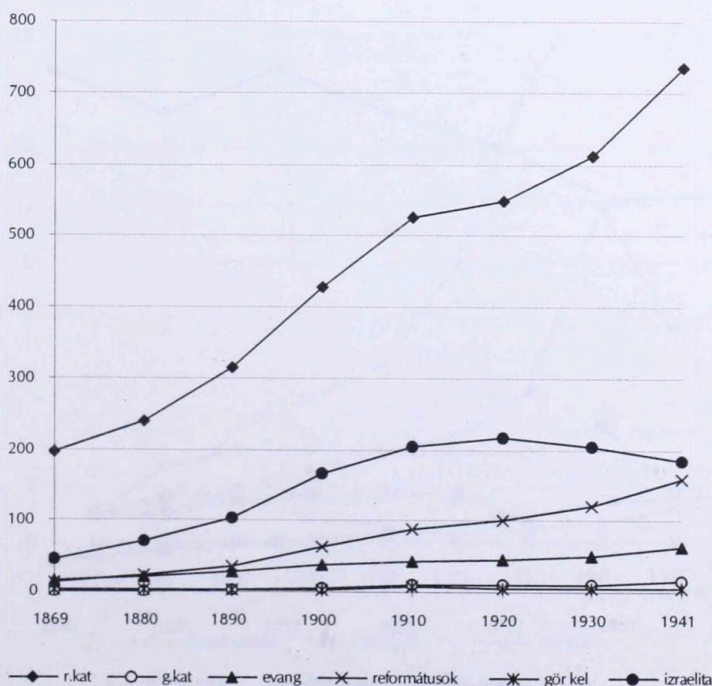
A házasságoknak eredetileg egyötöde vegyes házasság. A századforduló éveiben a keresztény-izraelita házasságok növelik ezt a számot; a két világháború között a szekularizáció további térnyerése következtében a már házasságok harmada nem felel meg az azonos felekezetűség követelményének (a további növekedést a zsidótörvények akadályozzák meg).

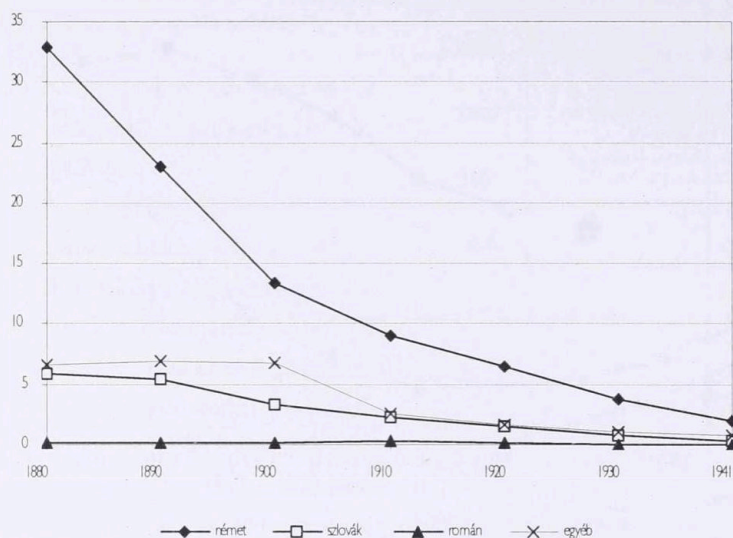
2. A felekezeti sokszínűség

Budapest igazi sokfelkezetű város, A katolikus többség kezdeti több mint 70 %-ról az első világháborúig 60 % alá esik, majd ismét emelkedni kezd. A reformátusok a városnak alig huszadát tették ki, a második világháború előtt azonban már a népesség több, mint egynyolcadát. A harmadik legjelentősebb közösség az izraelitáké, számarányuk a népesség egyhatodáról majdnem egynegyedére növekszik,

79
K É K

majd – elsősorban az áttérsek következtében ismét csökkenni kezd. Az evangélikusok stabilan huszadát teszi ki Budapest népességnek, de már a kortársak is hajlamosak voltak a reformátusokkal összevonva emlegetni őket s, budapesti protestánsokról beszélni.

3. Budapest nemzetiségi sokszínűsége

A város nem magyar ajkú lakossági összetételének megváltozásához, elsősorban a német népesség elmagyarosodása valamint a nagyarányú, magyar anyanyelvű lakosság bevándorlása járult hozzá. Ez magyarosító hatással volt a több tízezer szlovákra és az összességében hasonló nagyságrendű többi nemzetiségre is.

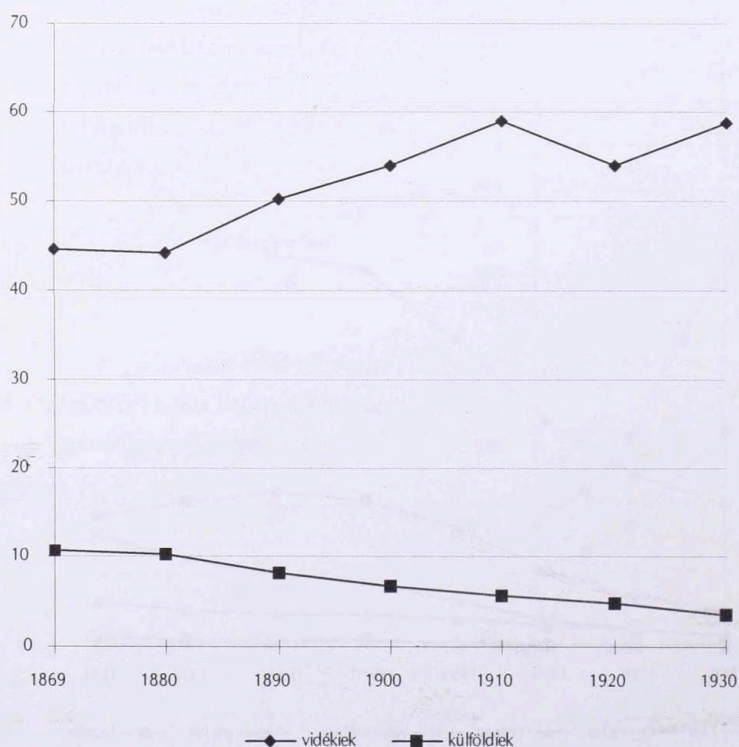
A szlovákul tudók száma például jóval gyorsabban nő, mint azokéi akik a szlovák nemzetiségűeknek vallják magukat, azaz: nagyszámú szlovák bevándorolt asszimilációja történik meg.

E kulturális kohó további fontos adata: saját megszervezett nemzetiséget meghaladó idegen nyelvtudás

4. A városlakók regionális sokszínűsége

Budapest népessége mindig nagyobb részt nem Budapesti születésűekből állt, egészen 1910-ig folyamatosan nőtt a vidékiek aránya. Átmeneti csökkenés után 1930-ban ismét beáll az 1910-es szint.

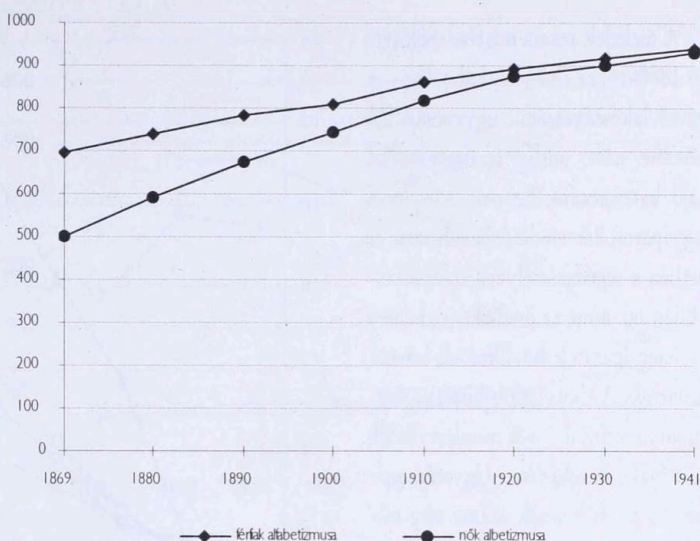
A külföldi születésűek aránya viszont folyamatosan csökken. Itt mégis két korszakot különböztethetünk meg, a dualizmuskorit, amikor abszolút számban egyre többen vannak, s a Trianon utánit.

5. Budapest népességének alfabetizmusa

Az analfabetizmus felszámolása lényegében folyamat törekvés. Egyetlen évtizedbe sem történt megtorpanás.

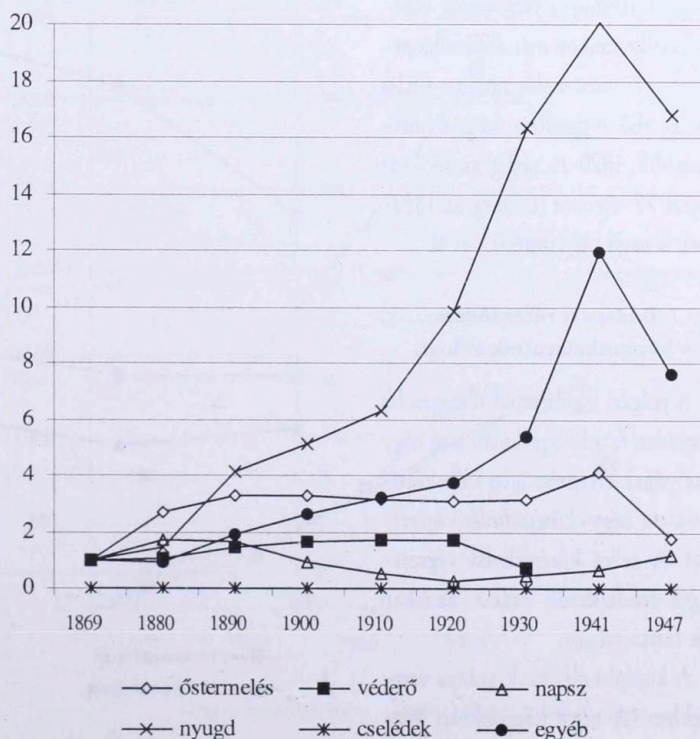
E téren a nők és a férfiak közötti különbség is rohamosan csökken. Az analfabetizmus csökkenése azonban nemcsak a budapesti oktatás sikerének tudható be, hiszen igen nagy számban vannak jelen a vidékről érkezők is, de mindenképpen jelzi, hogy Budapest munkaerőpiaca elsősorban az alfabétákat vonzza.

6. Budapest rétegződése: a foglalkozás, a termelési ágak megváltozása

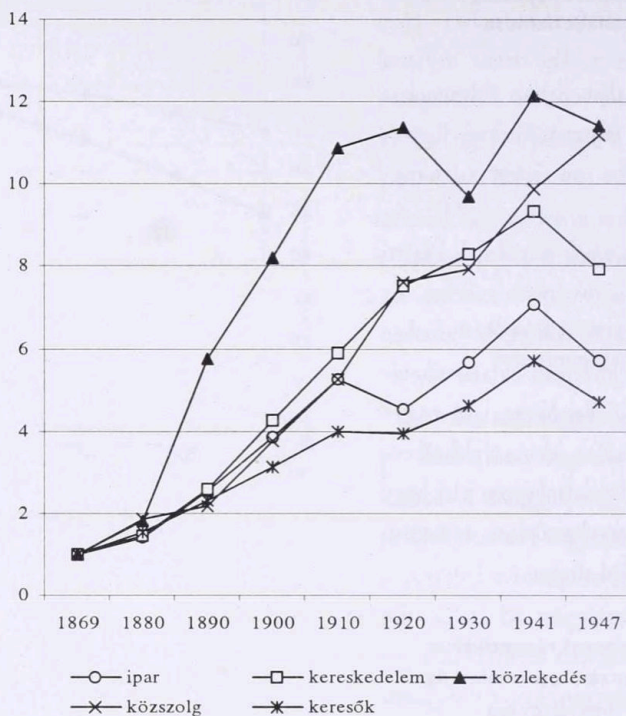
A világvárossá válás folyamatának népességnövekedése folyamatosan növelte a kereső lakosság arányát is az eltartottakéhoz képest. Az első húsz évben a népesség közel kétszeresére (1,8), a kereső lakossága 2,3 szorosára nőtt. Újabb húsz év után a népesség „még csak triplázódott a keresőké viszont már négyszereződött. A második világháború előestéjén a lakosság száma 4,1 szerese, a keresők száma pedig 5,7 szerese az 1869. évinek. A legnagyobb mértékben a közlekedésben foglalkoztatottak száma növekedett, megtizenkétszeresződött. A kereskedelembe dolgozóké kilenceszeresére nőtt, a közszolgáltatásban és szabadfoglalkozásuk körében is majdnem tízszeres a növekedés.

E jellegzetesen „tercier” ágazatok lényegesen gyorsabban fejlődnek, mint az ipar, sőt az iparral foglalkozók száma 1910 után még csökken is. Az 1941-es magasság pedig már a hadikonjunktúra jele.

A cselédek száma relatíve csökken.

1880-tól az első világháborúig - a kereső lakosság száma ugyancsak 2,5-szeresére nőtt, addig a tisztviselőké majd hatszorosára. Ez nem annyira a nagyiparosodás eredménye - hiszen ez esetben a segédszemélyzet aránya lassabban nő, mint az önállóké -, hanem a tercier ágazatok bővülésének következménye. A tisztviselők között a legnagyobb arányú a női munkavállalók számának növekedése. Ugyanis miközben a női keresők száma alig növekszik gyorsabban, mint a férfiaké,

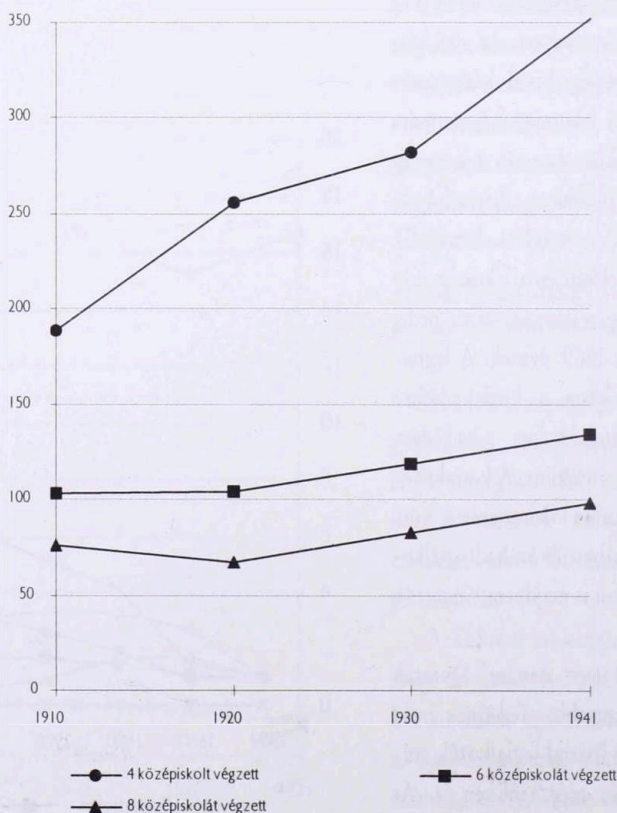
82 K É K

addig a különbség a tisztviselők körében grafikonunkon már ábrázolhatatlan) A női tisztviselői munkavállalás már az első évtizedben megtízszereződik, 1920-ra pedig az 1880-as létszám 77-szeresét (de még az 1890-esnek is majd négyszeresét) éri el.

7. Budapest rétegződése: a középiskolázottak aránya

A polgári iskola mind tömegesebb látogatása, és a középiskolák alsó négy osztályának elvégzése igen széleskörűvé tette a négy-középiskolás végzettséget. A teljes középiskolai végzettséggel rendelkezők száma azonban csak lassan nő

A középiskolázottak aránya ezrelékekben (A négy középiskolát vég-

zettek mutatójában benne van a nyolc középiskolát végzettek száma is.)

8. Felekezetek aránya a középiskolában

A grafikonon látható hogy az izraelita népesség egészen az első világháborúig növeli százalékos részvételét a középiskolázásban. Trianon után, ha csökkenő mértékben is felülreprezentált marad. Folyamatos felültreprezentációt láthatunk az evangélikusoknál is.

9 Tanárok számának alakulása

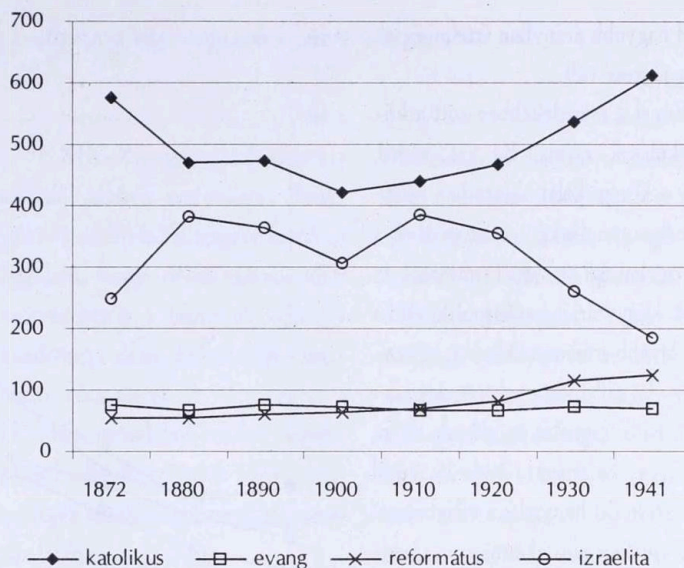
Az elemi oktatásban résztvevők száma rohamosan emelkedik, különösen az első világháború után.

10. A könyvtárhasználat mértéke Budapesten

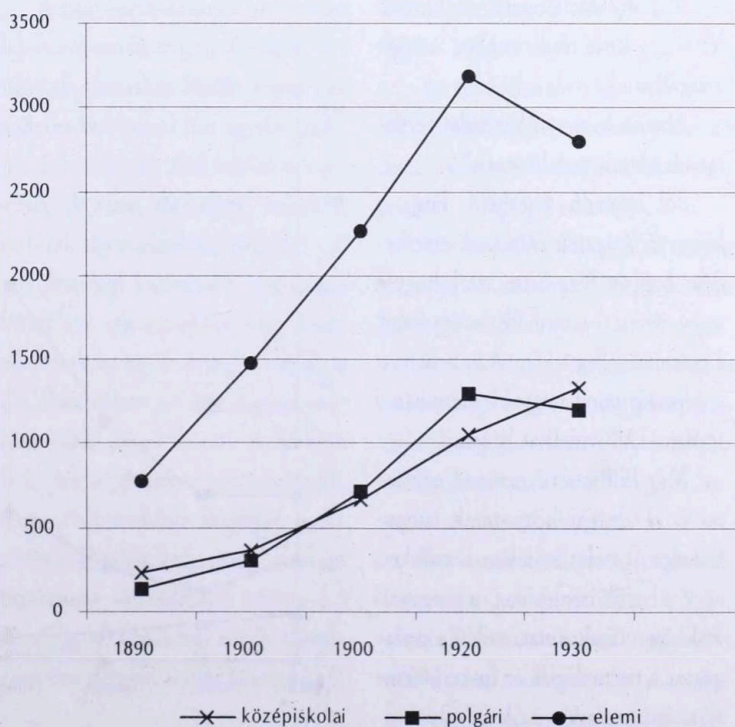
Láthatjuk, hogy a budapesti teljes népesség emelkedéséhez képest hogyan emelkedett egyfelől a könyvtárlátogatók, másrészt a középiskolások (pontosabban a mindenkorai reáliskolások és gimnazisták), harmadrészt az értelmiségi foglalkozásúak (pontosabban a közszolgálatban alkalmazottak, a szabadfoglalkozásúak és az ipari, -kereskedelmi stb. tisztviselők) száma.

Ahhoz, hogy a négy vonalat párhuzamosan láthassuk természetesen más léptékben kellett megadnunk az adatokat a népesség számát tízezrekben, a könyvtárlátogatókét és értelmiségi foglalkozást folytatókét ezekben, a középiskolások számát százakban adjuk meg.

Megállapíthatjuk, hogy a népesség növekedése lelassult a századforduló után, az értelmiségi réteg növekedése azonban törtetlen maradt. Budapest,

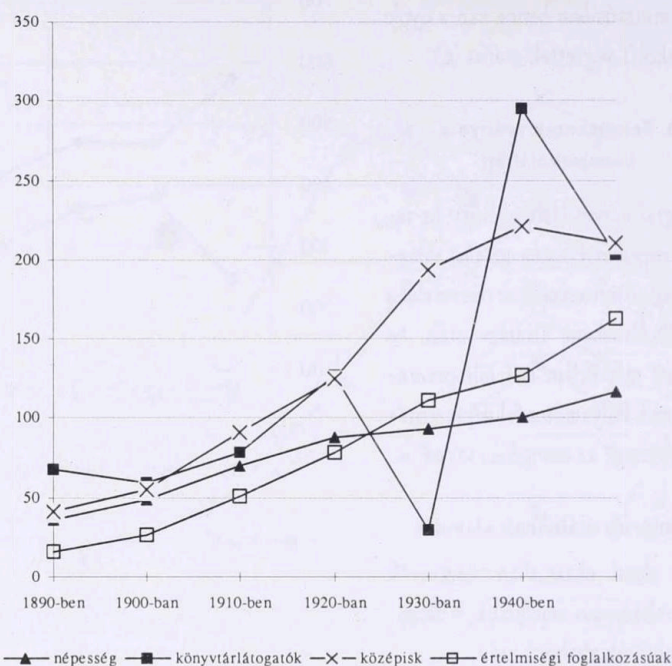
83
K É K

mind nagyobb arányban értelmiségiek lakta várossá vált.

Ennél is meredekebben nőtt a középiskolások száma. Ez azt jelenti, hogy a középiskolai oktatásban növekedésben mindinkább részt vesznek a nem értelmiségi családból származók is.

A könyvtárlátogatás grafikonját a legnehezebb értelmeznünk. Van ugyanis egy első pillantásra nehezen megmagyarázható stagnálás az időszak elején, azután egy határozott növekedés, végül egy határozott hanyatlás a világháború utáni válságos időszakban.

84 K É K

A könyvtárlátogatás változását tehát egy kissé részletesebben is megvizsgálhatjuk.

Ábránk könyvtárhasználat részletesebb adatait tartalmazza.

Jól nyomon kísérhető, hogy a könyvtárlátogatók számának emelkedése, hogyan függ össze azzal, hogy a nagy, nemzeti szintű illetve egyetemi, akadémiai jellegű könyvtárak helyett a népesség mind nagyobb arányban a fővárosi könyvtárakat látogatja.

Még 1910 után a nemzeti, egyetemi és akadémiai könyvtárak látogatottsága abszolút számban is csökken, az ő olvasóközönségüket a megnyíló szakkönyvtárak: a statisztikai, a pedagógiai, a technológiai, az iparművészeti, az iparkamarai veszik át.

